

Тема:

Внеском адвокатури у створення е-судочинства може стати використання ЄРАУ

с. 5

«Писані» і «неписані» правила етики адвокатів у країнах ЄС

с. 8

Реформа у сфері підвищення кваліфікації адвокатів: чому потрібно забути про стару модель

с. 11

Огляд практики ЄСПЛ щодо застосування Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей

с. 50

КИЇВСЬКІ АДВОКАТИ ТА ПРАВНИКИ — ЖЕРТВИ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ (БИКІВНЯНСЬКИЙ МАРТИРОЛОГ)

Валерій Філімоніхін, учений секретар Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»

У статті досліджуються невідомі та маловідомі сторінки трагічних долей київських юристів — адвокатів, правників, які стали жертвами сталінського свавілля під час Великого терору 1937 — 1938 рр., були безпідставно засуджені й розстріляні у київських в'язницях НКВС та поховані у 19, 20 кварталах Биківнянського лісу. Розглянуто основні моменти перебігу переформатування радянського кримінального права сталінським режимом у 1930-х рр., що призвело до суттєвого звуження фундаментальних прав людини.

У сучасній історії адвокатури в Україні майже не досліджено такий важливий період, як діяльність адвокатури у 1930-х рр., коли, з одного боку, була ухвалена нова Конституція СРСР (грудень 1936 р.), яка нібито надавала громадянам рівні права, гарантувала недоторканність особи й свободу слова, а з іншого, правники, як й інші верстви населення, опинились під молохом політичних репресій та масово ставали жертвами суцільного беззаконня Великого терору 1937 — 1938 рр. Тому НААУ, з-поміж інших напрямків своєї роботи, підтримує пошук інформації та вивчає малознані постаті з історії адвокатури, спільно з Національним історико-меморіальним заповідником «Биківнянські могили», приділяючи першочергову увагу адвокатам, знищеним комуністичною тоталітарною владою. Одним із таких спільних проєктів є підготовка брошури, яка буде присвячена долям раніше невідомих київських правників, адвокатів, котрі стали жертвами масових політичних репресій у період Великого терору.

Оскільки адвокати були невід'ємною складовою правової системи радянської держави, виникає запитання, чому саме юристи, зокрема представники вищої керівної ланки юстиції, віддані сталінському режимові, а також пересічні правники, які служили закону, зазнали масових репресій у другій половині 1930-х років? Вочевидь, відповідь на це запитання, криється

в політиці Й. Сталіна, яку він на початку 1930-х років почав здійснювати в Радянському Союзі.

На думку відомого англійського історика Р. Конквеста, висловлену у книзі «Великий терор», Й. Сталін, розуміючи, що розвиток соціалізму в СРСР неминуче призведе до зростання народного супротиву, вирішив запровадити поліцейську державу, а одним із основних засобів реалізації його задуму мало стати репресивне радянське кримінальне право¹. Своєрідним підтвердженням цієї тези можуть бути зміни у кримінальному кодексі СРСР (аналогічно УРСР) упродовж 1930-1937 рр., який доповнився майже 60 новими статтями. Запроваджені нововведення робили чинні санкції жорсткішими і спрямованими на підсилення й підтримку рішень ВКП(б) щодо проведення форсованої суцільної колективізації та ліквідації куркульства². Гарантії прав і свобод громадян у кримінальному судочинстві, так само були скорочені, а згодом і ліквідовані, зокрема, через зміну до ст. 387 КПК УСРР, згідно з якою до громадян, засуджених Верховним судом СРСР, умовно-дострокове звільнення могло застосовуватись лише постановою названого органу, а до осіб, засуджених надзвичайними сесіями судів УСРР, лише за постановою надзвичайних сесій, у районі, в якому такий вирок виконується. Шлях до масового порушення прав людини в СРСР відповідно УСРР, у 1930-х відкрили дві постанови ЦВК СРСР, опубліковані у радянській пресі 4 та 5 грудня 1934 р., — «Про

¹ Конквест Р. «Великий терор». Сталінські чистки тридцятих років / Пер. з англ. Н. Волошинович, З. Корабліної. Луцьк: ВМА «Терен», 2009. С. 18.

² Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України. Навчальний посібник. Львів: Ліра-Прес, 2007. С. 61, 84.

порядок ведення справ щодо підготовки або здійснення терористичних актів» та «Про внесення змін у діючі кримінально-процесуальні кодекси союзних республік». За чотири дні Кримінально-процесуальний кодекс УСРР доповнили ст. 1131, 2251, 2381, 3151, і вже у серпні 1937 р. країна занурилась у вир масових політичних репресій³.

Відомий дослідник історії радянської юстиції Пітер Соломон стверджує, що Й. Сталін разом з А. Вишинським використали кримінальне право як засіб для легітимізації своїх дій і створили справжню юриспруденцію терору⁴. Варто відзначити, що кримінальний кодекс УСРР-УРСР, ухвалений у 1927 р., проіснував до 1961 р., і активно застосовувався радянським режимом як один із основних інструментів репресій для утримання влади.

Створена вищим партійним керівництвом СРСР т. зв. «юриспруденція терору» спричинила у тому числі й знищення величезної кількості мирних громадян з усіх соціальних прошарків населення країни. Серед репресованих — опинилися й правники, ті, хто мали захищати «соціалістичну законність» і наглядати за дотриманням прав людини. Попри те, що більшість юристів, знищених у період Великого терору, реабілітували, їх імена, професійна діяльність, творчий доробок майже не були об'єктом окремого наукового дослідження.

В Україні імена репресованих у 1930-х рр. правників уперше прозвучали у колективній монографії Ю. Шемшученка, О. Мироненка, В. Пристайко та ін. «Жертви репресій» (1993 р.)⁵. Хоча після появи цього дослідження інтерес науковців зосередився переважно на вивченні масових репресій 1930-х у середовищі представників вищих щаблів прокуратури, суддів УРСР. Темі репресій щодо адвокатів, захисників приділялось значно менше уваги. Відкриття архівів радянських спецслужб після ухвалення законів про декомунізацію стимулювало підвищення інтересу до подібних досліджень і спрямувало вчених на вивчення особистих долей репресованих юристів.

Протягом 2012-2015-х рр. з'явилися наукові розвідки В. П. Гусевої, В. О. Філімоніхіна, присвячені репресованим під час Великого терору київським юристам. Зокрема, були оприлюднені прізвища адвокатів, розстріляних у Києві та, ймовірно, похованих у 19, 20 кварталах Биківнянського лісу. Серед них:

Бесарабов Іван Павлович (1882 — 1938), один із керівників Київської колегії оборонців. Навчався на юридичних факультетах у Новоросійському, Харківському та Петербурзькому університетах. З 1908 р. — помічник присяжного повіреного (адвоката), з 1914 р. виконував обов'язки стряпчого. До арешту наприкінці 1937 р. працював юрисконсультантом монтажно-технічного тресту. Звинувачений у шпигунській діяльності на користь Німеччини. Розстріляний за постановою вищої двійки 04.02.1938 р. у Києві⁶.

Печ Оскар Вільгельмович (1882 — 1937), юрист. Закінчив юридичний факультет Київського університету св. Володимира. Перед арештом у жовтні 1937 р. працював юрисконсультантом Київського шкіряного заводу та Управління ринками. Звинувачений у шпигунській діяльності на користь Німеччини. Розстріляний за постановою вищої двійки 4.11.1937 р. у Києві⁷.

Прокопенко Олександр Маркович (1884 — 1927). З 1929 р. — заступник Голови Президії Київської Окружної колегії захисників. У 1932 — 1936 рр. працював юрисконсультантом польського консульства у м. Києві. До арешту у лютому 1938 р. — адвокат у Київській обласній колегії захисників. Звинувачений у шпигунській діяльності на користь Польщі. Розстріляний за постановою Особливої трійки при Київському облуправлінні НКВС 29.09.1938 р. у Києві⁸.

Ратнер Семен Борисович (1880 — 1937), адвокат-криміналіст. У 1905 р. за участь в страйку адвокатів був виключений з адвокатського чину. У травні 1923 р. був взятий на облік Київським губчека, як член партії

³ Шемшученко Ю. С., Мироненко О. М., Пристайко В. І. та ін. Жертви репресій. Репресії 20-х — початку 50-х років в Україні. К., «Вид-во «Юрінформ», 1993. С. 16-18.

⁴ Соломон П. Советская юстиция при Сталине / П. Соломон; [пер. с англ. Л. Максименкова]. 2-е изд. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008, илл. (История сталинизма). С. 226.

⁵ Шемшученко Ю. С., Мироненко О. М., Пристайко В. І. та ін. Жертви репресій. Репресії 20-х — початку 50-х років в Україні. К., «Вид-во «Юрінформ», 1993. 275 с.

⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). Ф. 263. Оп. 1. Спр. 58606.

⁷ ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 59814.

⁸ ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 60925.

РСДРП⁹. Член Київської окружної колегії захисників, один із відомих у Києві адвокатів, захисник у процесі Спілки визволення України (СВУ). Звинувачений у шпигунській діяльності на користь Німеччини. Розстріляний за постановою Особливої трійки при Київському облуправлінні НКВС 26.10.1938 р. у Києві¹⁰.

Сорандо Леонід Анастасійович (1896 — 1937). Член Київської колегії захисників, у 1933 — 1937 рр. працював юрисконсультом у німецькому консульстві в Києві. Звинувачений у шпигунській діяльності на користь Німеччини. Розстріляний за постановою вищої двійки 23.10.1937 р. у Києві¹¹.

Вищезгаданими прізвищами, на жаль, не вичерпується коло адвокатів, репресованих у 1937 — 1938 роках. Відтак, пошуки імен розстріляних юристів, аналіз їх архівно-кримінальних справ, уточнення обставин життя та арешту, систематизація звинувачень — тривають. Протягом останніх кількох років науковці Заповідника виявили в архівах ще низку архівно-кримінальних справ київських адвокатів з Биківнянського мартирологу.

Костенко Ілля Прокопович (1893-1938) народився в с. Білашки Тальнівського р-ну Київської губернії. Мешкав у Києві, працював до революції чиновником судової установи. Член Київської колегії захисників 1-ї Київської консультації та юрисконсульт наркомзему УСРР. Розстріляний 23.10.1938 р. за постановою Особливої трійки при КОУ НКВС УСРР у Києві¹².

Узонкель Василь Опанасович (1880 — 1938) народився в м. Фастів Київської губернії, мав дворянське походження. Працював присяжним повіреним (адвокатом). Звинувачений у шпигунській діяльності на користь Польщі. Розстріляний 10.04.1938 р. за постановою вищої двійки у Києві¹³.

Знаним київським юристом був Микола Юлійович Кенінгфест (1873-1937), який народився у м. Балта Молдавської автономної РСР. До 1917 р. — повітовий член окружного суду м. Вітебськ. До арешту 1937 — старший консультант Київського обласного державного арбітражу. Заарештований НКВС УСРР 26 жовтня 1937 р. за те, що у 1935 р. на політичному зібранні, присвяченому проробці рішень VII конгресу Комінтерну, згідно з матеріалами справи, Микола Юлійович заявив, що: «<...> фашизм створив Ленін, не було-б Леніна, не було-б Гітлера, не було-б і фашизму»¹⁴, а під час допиту висловився щодо сутності радянської влади так: «<...> я особисто назвав би радянську владу — бандою». Відповідно до обвинувачувального висновку, слова М. Кенінгфеста були «інтерпретовані» слідством за допомогою ст. 54-10 ч. 1 Кримінального кодексу УСРР» — «<...> проводив фашистську пропаганду, проявляв терористичні настрої, схвалював терор проти керівництва партії та уряду»¹⁵. В обвинувачувальному висновку повідомлялось, що «<...> речових доказів у справі немає». 17 листопада 1937 р. постановою вищої двійки М. Кенінгфеста засуджено до розстрілу. Розстріляний у Києві 20 листопада 1937 р.¹⁶ Варто додати, що Микола Кенінгфест був рідним дідусем видатного українського режисера, письменника, одного з перших дослідників на початку 1960-х рр. Биківнянської трагедії — Леся Танюка.

Чи не найвідомішим в Україні правником був Арнольд Германович Кристер (1886-1937), який народився в Києві у сім'ї київського купця німецького походження. Походив із відомої родини — Вільгельма Кристера, доброго знайомого Т. Шевченка, засновника фірми і садівницького господарства (ландшафтний парк «Кристєрова гірка»). Після закінчення в 1904 р.

⁹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі — ГДА СБУ). — Ф. 13. — Спр. 414. — Арк. 248.

¹⁰ ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 39091.

¹¹ ГДА СБУ. Спр. 58374.

¹² ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 59930. Арк. 6, 37-38.

¹³ ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 62925. Арк. 4, 27-28, 29.

¹⁴ Філімоніхін В. Масові політичні репресії 1937 — 1938 років проти київських правників (за матеріалами архівно-кримінальної справи Кенінгфеста Миколая Юлійовича // Збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу «Адвокатура України: історія та сучасність» (на пошану адвоката, президента Української Народної Республіки в екзилі Степана Порфіровича Витвицького), 24 листопада 2015 р., м. Львів / Уклад. І. Б. Василюк, І. С. Яковець. К.: КВІЦ, 2015. С. 135, 137.

¹⁵ Кримінальний кодекс УСРР (затверджений ЦВК Української РСР 8 червня 1927 р., із змінами і доповненнями на 1 листопада 1949 р., з постановними матеріалами і додатками). Державне вид-во політичної літератури УСРР. Київ. 1950. С. 19.

¹⁶ ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 39451. Арк. 12, 21, 29, 32, 33.

З-ї Київської гімназії навчався на юридичному факультеті Київського університету св. Володимира, який закінчив у 1912 р. У червні 1917 р. допущений до читання лекцій як приват-доцент по кафедрі цивільного права та судочинства університету. До складу спеціальної комісії для виучування звичаєвого права А. Кристер увійшов в середині 1921 р., а в жовтні 1922 р. її очолив. У 1926 р. А. Кристер став керівником секції приватного права Комісії ВУАН по виучуванню звичаєвого права України. Працював у Київському інституті народного господарства: професор (1921 — 1930), декан правничого факультету (1925 — 1928). Звільнений з усіх посад у липні 1933 р. «за саботаж у науковій роботі». Підсумовуючи діяльність комісій, які очолював або в яких брав активну участь А. Кристер, можна стверджувати, що починаючи від заснування УАН і до середини 1930-х років це був один з найбільш продуктивних періодів розвитку академічних юридичних досліджень в Україні. А. Кристера заарештовано 10.02.1937 р. Його звинуватили одночасно в участі в антирадянській українській націоналістичній організації та шпигунстві на користь німецької розвідки. А. Кристера розстріляно за вироком Виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР 24.10.1937 р. у Києві¹⁷.

Важливим моментом наукових досліджень стало розширення пошуку імен репресованих правників за рахунок вищих керівників прокуратури, суду УСРР

з метою показати долю високопосадовців органів юстиції, які мали захищати у першу чергу закон, яким би він у ті часи не був «революційним», а також права й свободи простих громадян. Отримавши високі номенклатурні посади в органах правопорядку Радянської України, ці люди фактично стали служити не закону, а сталінському режимові, а тим самим не зміцнювали правові засади, а навпаки, потурали здійснюваному сталінським режимом свавіллю і беззаконню, як наслідок, і самі потрапили під молох репресій 1937 р., їх заарештовували органи НКВС і розстрілювали, а їх імена, науковий і професійний доробок були піддані забуттю. Серед репресованих прокурорів можна згадати, наприклад, Григорія Абрамовича Железнодорожського (Айзенберга), Миколу Михайловича Гомерова. Детальніша інформація про їх долі, обставини арешту і знищення міститься у книзі Амонса А. І, Абраменка Л. М. «Репресовані прокурори в Україні»¹⁸.

Поглиблене вивчення аспектів поєднання права та репресій, запроваджених сталінським режимом у 1930-ті роки, пошуки невідомих імен репресованих правників — жертв масового терору має важливе значення для заповнення білих плям в історіографії української адвокатури, а повернення замовчуваних десятиліттями імен правників із забуття на сучасному етапі може надати поштовх у розвитку вітчизняної юридичної біографістики.

¹⁷ Філімоніхін В. Київські правники, поховані в Биківні (За матеріалами архівно-кримінальної справи Кристера Арнольда Германовича // Биківнянська трагедія в контексті злочинів тоталітарного режиму (до 15-річчя створення Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»): Зб. ст. за матеріал. наук.-практ. конф., м. Київ, 8 грудня 2016 р. / Упоряд.: Б. Б. Біляшівський, Т. Л. Шептицька. К., 2017. С. 316-320.

¹⁸ Амонс А. І, Абраменко Л. М. Репресовані прокурори в Україні: документи, нариси, матеріали». К., 2009